

*Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2022. № 8.*

DOI: 10.32702/2307-2105.2022.8.35

УДК: 330.1

О. В. Кононенко,

аспірант кафедри економічної кібернетики, ФММ КПІ ім. Ігоря Сікорського

ORCID ID: 0000-0003-4058-6272

І. Д. Фартушний,

к. ф.-м. н., доцент кафедри економічної кібернетики, ФММ КПІ ім. Ігоря Сікорського

ORCID ID: 0000-0003-1595-9495

**НАЦІОНАЛЬНІ РЕАЛІЇ НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ТА ФОРМИ ЙОГО
НОВІТНІХ ПІДХОДІВ АНАЛІЗУ ЕКОНОМІЧНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ
ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ**

О. Kononenko,

*Postgraduate student of the Department of Economic Cybernetics, FMM of KPI
named after Igor Sikorsky*

I. Fartushnyi,

*PhD in Physico-Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of
Economic Cybernetics, FMM KPI named after Igor Sikorsky*

**NATIONAL REALITIES OF NEO-INSTITUTIONALISM AND FORMS OF
ITS NEWEST APPROACHES TO THE ANALYSIS OF ECONOMIC AND
POLITICAL PROCESSES IN UKRAINE**

Роль інституційних досліджень поступово набуває все більшої актуальності для України. Зрозуміло, що інституції задіяні в різних сферах. Інститути формують моделі поведінки (правилами і цінності) і перетворюються на інституції, що формують і визначають політику (економічну - зокрема), її результати і напрямки. Новий інституціоналізм – це широкий рух у сучасній політичній та економічній науці, який прагне відновити й удосконалити вивчення інституцій як важливих змінних у політичному житті. Ситуація в Україні, що стрімко змінюється, підштовхує дослідників до розуміння того, що класичні економічні моделі дають великі похибки у вимірах та розрахунках, тому що створені працювати в умовах стабільності. Тому, аналізуючи досвід інших країн, автор буде намагатися систематизувати, адаптувати та оптимізувати різні напрацювання в напрямку неінституціональної економічної теорії, яка дає можливість більш гнучко підходити до аналізу складних турбулентних систем, таких як українська економіка та політика.

The role of institutional research is gradually becoming more and more relevant for Ukraine. It is clear that the institutions are involved in different areas. Institutions form models of behaviour (rules and values) and turn them into institutions that shape and determine policy (economic - in particular), its results and directions. New institutionalism is a broad movement in contemporary political and economic science that seeks to renew and improve the study of institutions as important variables in political life. The situation in Ukraine, which is rapidly changing, prompts researchers to understand that classical economic models give large errors in measurements and calculations because they are designed to work in conditions of stability. Therefore, by analyzing the experience of other countries, the author will try to systematize, adapt and optimize various developments in the direction of neo-institutional economic theory, which makes it possible to more flexibly approach the analysis of complex turbulent systems, such as the Ukrainian economy and politics.

There is a certain development in the research of sectoral and applied aspects of institutional theory, namely, the education system; financial market; agricultural sector of Ukraine; business sector; market infrastructure; innovative development of the economy, etc. Thus, we can separate the above-described types of new institutionalism, which have the same independent variables: Ideas, Interests, Institutions, which constitute its "theoretical core". We can emphasize that the theoretical-methodological features and structure of neo-institutionalism research come from two general provisions:

- the importance of social institutions of the economy;*
- the need to use the tools of economic theory in social and social science research*

The main characteristic feature of neo-institutionalism, compared to "old" institutionalism, is the shift of researchers' emphasis from formal structures to the analysis of institutional fields and a set of social norms and values - ideas, interests and social institutions. Therefore, we believe that in order to improve research results and improve their mechanisms, it is necessary to expand the range of tools as much as possible - media analysis, various sociological studies, analysis of psychological forms of influence and interaction and other forms of influence on individuals and their needs.

Ключові слова: *неоінституціоналізм, інституціоналізм, соціологічний неоінституціоналізм, історичний інституціоналізм, інститути, соціологічні опитування.*

Keywords: *neo-institutionalism, institutionalism, sociological neo-institutionalism, historical institutionalism, institutions, sociological surveys.*

Постановка проблеми. «Нова інституційна економіка» є однією з наймолодших течій економічної думки, що здобула значних успіхів у просуванні своїх теоретичних засад, ідей та аналітичних інструментів. Цей науковий підхід до вироблення та імплементації політик, що базується на

великій кількості міждисциплінарних методів та інструментів, ще не зовсім адаптувався до українських реалій. Справа в тому, що в основі неінституційного підходу знаходяться міжсоціальні відносини, що формуються під впливом багатьох факторів із різною формою та природою. Головне завдання українських науковців, які працюють над адаптацією неінституційного методу до українських умов, ці різнорідні фактори визначити, щоб позначити напрямки подальшої роботи над удосконаленням методів, інструментів а насамперед економічних моделей в реаліях України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаторами класичної неінституційної теорії є такі науковці як Р. Коуз, О. Вільямсон, Д. Норт, А. Алчіан, К. Менар, Дж. Бьюкенен, М. Олсон, Р. Познер, Г. Демсец, С. Пейович, Т. Еггертссон та ін. Серед українських вчених, які працюють над питаннями неінституціоналізму С. Биконя, Т. Гайдай, В. Дементьєв, П. Круш, Л. Таміліна, О. Носова, А. Сохецька, О. Беляєв, В. Ляшенко, Н. Йохна, Р. Пустовойт, О. Нестеренко, В. Новицький, А. Коврига, В. Тарасевич, О. Клишова та інші.

Мета статті. Автори статті ставлять собі за мету:

- визначити та розкрити основні напрямки та тенденції у дослідженнях парадигми неінституціональної теорії в Україні;
- розробити методологічні поради з приводу поліпшення якості українських досліджень в напрямку неінституціоналізму.

Виклад основного матеріалу.

Роль інституційних досліджень поступово набуває все більшої актуальності для України. Зрозуміло, що інституції задіяні в різних сферах. Інститути формують моделі поведінки (правилами і цінності) і перетворюються на інституції, що формують і визначають політику (економічну - зокрема), її результати і напрямки. Новий інституціоналізм – це широкий рух у сучасній політичній та економічній науці, який прагне відновити й удосконалити вивчення інституцій як важливих змінних у політичному житті.

Нову течію в інституціоналізмі – неінституціоналізм започаткувала робота Р. Коуза «Природа фірми» (1937), а згодом ці думки було викладено у

статті «Проблема соціальних витрат» (1961) [1]. У цих роботах він уперше сформулював дослідницьку програму неоінституціонального напрямку в інституціональній економіці. Нова інституційна економіка є однією з наймолодших течій економічної думки, яка зробила значні успіхи у просуванні своїх теоретичних засад, ідей та аналітичних інструментів. Основними представниками неоінституціоналізму є Р. Коуз, О. Вільямсон, Д. Норт, А. Алчіан, К. Менар, Дж. Бьюкенен, М. Олсон, Р. Познер, Г. Демсец, С. Пейович, Т. Еггертссон та ін..

Для розуміння сутності нового інституціоналізму необхідно визначити його відмінні риси щодо «старого» чи класичного інституціоналізму. За словами Б. Пітерса, частотне використання терміна «неоінституціоналізм» передбачає, що, по-перше, в минулому існував певний старий інституціоналізм, і, по-друге, що його сучасна версія має певні відмінності [2]. Отже, неоінституціоналізм відрізняється від інституціоналізму своєю методологією, адже об'єктом дослідження стає поведінка окремих індивідів у межах традиційно функціонуючих інституцій та адаптування до них (корпорацій, профспілок, держави), певних суспільних норм і правил: правових, етичних, тощо) [2]. У межах неоінституціоналізму інститути розглядаються скрізь вплив на їхні рішення, що ухвалюють економічні агенти. Для розуміння природи цього впливу використовуються такі інструменти, за допомогою яких моделюється поведінка людини, а саме - методологічний індивідуалізм, максимізація корисності, обмежена раціональність і опортуністична поведінка. Отже, вважається, що при ухваленні рішення його суб'єкт у рамках неоінституціоналізму керується передусім безпринципною поведінкою і прагненням мінімізувати трансакційні видатки.

Саме неоінституційний підхід приділяє значну увагу таким чинникам, як обмеження та певна невизначеність, пов'язаним з об'єктивними умовами середовища (матеріальними, технологічними, інтелектуальними, тощо) і психологією, поведінкою, інтересами суб'єктів прийняття рішень [7].

Глобально можливо відокремити такі напрямки досліджень у межах нової інституційної економіки як дослідження теорії прав власності, трансакційних витрат, економіки права, теорії суспільного вибору та нової економічної історії.

У неоінституціоналізмі присутні течії, що зробили найбільший внесок у економічну науку (соціологічний та історичний інституціоналізм) та покладені в основу нових підходів до аналізу об'єктів економічних відносин та самих інститутів. У фокусі цих течій - походження та розвиток інститутів, інституціоналізм раціонального вибору, що націлений на розуміння результатів існування інститутів.

Перший дослідницький тренд - теорія «раціонального вибору» добре проілюстрована у роботі Г. Маркса [3]. При раціональному виборі нового інституціоналізму індивіди дотримуються класичної моделі раціональності. Однак, індивідам доводиться мати справу зі структурами інституцій, які, у переважній більшості, втілені правилами, встановленими державою та вже існуючими економічними інститутами. Теорія «раціонального вибору» мала розвиток завдяки вивченню різних стратегій голосування та прийняття рішень, як законодавчими органами влади, так і представниками бізнесу. Інституціоналізм раціонального вибору дозволяє нам визначати вплив інститутів безпеки та оборони на «акторів» та їх вибір, особливості використання ними (акторами) інституційних структур у власних інтересах, а також вплив їх (акторів) вибору на державну економічну політику та політику в цілому.

Другий тренд – історичний інституціоналізм. Наявність «обчислювального підходу» встановлює механізм «залежності від шляху» як принцип. Це означає, що орієнтація політичних та економічних векторів зумовлена попередніми рішеннями акторів та інституцій. Питання про зміни вирішується поняттям «критичного моменту», який пояснює зміни курсу, незважаючи на інституційну інерцію [4]. Отже, історичний неоінституціоналізм може застосовуватися для: визначення користі минулих рішень, політичного і

економічного вибору, пошуку відповідної стратегії та специфіки майбутніх політичних та економічних рішень.

Третій тренд – це соціологічний неоінституціоналізм, що бере свій початок у організаційній соціології Дж.Г. Марч і Дж.П.Олсен [5]. Як «культурний підхід» історичного нового інституціоналізму, новий соціологічний інституціоналізм підкреслює інтерактивні зв'язки між інституціями та діями. На хвилі пізнавального повороту, поняття соціального навчання та соціалізації пояснюють, як політична та економічна структура формують індивідуальну поведінку [6]. Соціологічний інституціоналізм зосереджується на розпізнаванні когнітивних сценаріїв діячів і змін, яких вони зазнають, а також причин, які впливають і визначають когнітивні сценарії.

Українські дослідники неоконституціоналізму, прогнозовано, сконцентровані навколо проблематики, притаманної суспільствам та економічним системам, що перебувають на етапі трансформації та модернізуються. Безумовно, для систем, що трансформуються та або «навздогінно модернізуються» із усіма притаманними їй кризами модернізації (участі, легітимності, ідентичності, управління тощо), питання якості інституцій, швидкості їх трансформації з радянського неефективного стану в продуктивний сучасний стан, є таким, що визначає життєстійкості України, як держави. Серед найбільш цікавих напрямків аналізу сучасного українського неоконституціоналізму ми б виділили наступні: використання інституціонально-еволюційного підходу і дослідженні специфіки трансформаційних змін в Україні (С. Биконя, Т. Гайдай) [8]; інституціональні складові формування ринку (О. Беляєв); інституціональні фактори економічного зростання за умов переходу України до ринкової економіки (А. Сохецька); трансформаційні процеси у вітчизняній економіці в контексті нової інституціональної теорії (П. Круш, І. Максименко); інституціональні передумови економічного зростання в країнах з перехідною економікою (Л. Таміліна); інституціональні протиріччя й ресурси перехідної економіки (О.

Носова). Окремий акцент хотілося б зробити на наукових розвідках В. Ляшенка, що сконцентрувався на дослідженні «пасток» перехідної економіки, визначає передумови їх формування і пропонує варіанти їх подолання. Цікавим є висновок науковця щодо того, що загальна концепція формування економічних аномалій побудована на ґрунті неоінституціональної теорії [8].

Окремим напрямком в сучасній українській науці є популяризація інституціоналізму (як економічної теорії) й сприяння усвідомленню його ролі (як «нового», так і традиційного) в сучасному економічному аналізі. Зокрема, мова йде про визначення меж аналітико-дослідницького потенціалу неоінституціоналізму (Т. Гайдай); виявлення кордонів застосування інституціонального аналізу в економічній теорії (О. Носова); уточнення базових параметрів інституціональних концепцій (Н. Йохна); порівняльний аналіз неокласичної й неоінституціональної теорій (Р. Пустовойт); оцінку інституціоналізму як сучасну методологію економічної науки (О. Нестеренко); визначення місця інституціоналізму в процесі сучасного економічного розвитку (В. Новицький); розгляд інституціоналізму як нової стратегії політичної економії (А. Коврига) [8].

Цікавими і сучасними є спроби українських науковців щодо розвитку й розширення методології інституціонального аналізу, формування власних концепцій. Насамперед, зупинимось на концепті інституціональної архітектоніки, запропонованому А. Гриценком. Національна архітектоніка є інструментом інституціонального будівництва. Більше того, автор переконаний в тому, що в суспільстві не існує нічого, щоб не несло на собі ознаки інститутів. Яскравими є роботи В. Тарасевича щодо методологічних проблем інституціональної теорії та дослідження ранніх етапів інституціональної еволюції. Теорія раціональної поведінки (центр інституціональної парадигми), якої вкрай не вистачає пострадянським суспільствам, Україні – зокрема, досліджується в працях О. Клишової [8].

Певний розвиток мають дослідження галузевих і прикладних аспектів інституціональної теорії, а саме - системи освіти; фінансового ринку; аграрного

сектора України; підприємницького сектора; ринкової інфраструктури; інноваційного розвитку економіки тощо.

Таким чином ми можемо відокремити вище описані типи нового інституціоналізму, що мають однакові незалежні змінні:

Ідеї,

Інтереси,

Інститути, які становлять його «теоретичне ядро» [7].

Зробимо акцент на участі українських науковців та експертів в системних міжнародних дослідженнях/проектах, до яких підключена наукова та експертна спільнота України. Наприклад: «Світове Дослідження Цінностей» (World Values Survey, WVS [10]), Нагадаємо, що проект «Дослідження Європейських Цінностей» (European Values Study, EVS) був ініційований в Нідерландах під егідою Яна Керкгофса і Рууда де Мура з метою вивчення подібностей і відмінностей соціальних цінностей європейських країн. Це унікальне дослідження про те, що люди думають про життя, дозвілля і роботу, сім'ю і шлюб, релігію і моральні настанови, політику та суспільство, національну ідентичність та навколишнє середовище. Україна долучилася до дослідження в 1999 р. під час третьої хвилі, і пізніше брала участь в наступній хвилі дослідження в 2008 р. Європейське дослідження від самого початку вийшло за межі Європи. Провідною фігурою розширення досліджень цінностей по всьому світу був Рональд Інглгарт із Мічиганського університету (США). У результаті в 1981 р. опитування було проведене в США, Канаді та деяких інших країнах. Внаслідок цього з'явився партнерський проект – «Світове Дослідження Цінностей» (World Values Survey, WVS [11]). Першу (1981–1984 рр.) і другу (1989–1993 рр.) хвилі дослідження обидва проекти проводили спільно, а потім керівники „Світове Дослідження Цінностей” вирішили проводити дослідження кожних п'ять років. Перше опитування в Україні в рамках цього проекту проводилося в 1996 р. Наступні хвилі дослідження були проведені в 2006, 2011 та 2020 роках. Компанії Info Sapiens та центр «Соціальний моніторинг», за підтримки українського культурного фонду і європейських партнерів, провели

«Світове дослідження цінностей» (WVS) мешканців України. Воно показало цікаві закономірності зміни настроїв та цінностей українців за останні 9 років. Світове дослідження цінностей є довгостроковим проектом, яке започаткували в 1981 році у Мічиганському університеті. Дослідження охоплює 120 країн. Україна долучилася до «Світового дослідження цінностей» в 1999 р., та брала участь в наступних хвилях – у п'ятій у 2006 р. та шостій у 2011 р. Сьома хвиля – в липні-серпні 2020 року. Загальна вибірка опитування склала 1289 інтерв'ю (максимальна похибка складає 2,7%). Дана вибірка репрезентує доросле населення України (віком 18 років і старше). Вибірка діяла на всій території України, за винятком неконтрольованих українським урядом територій Донецької та Луганської областей та Автономної Республіки Крим. Останнє дослідження, презентоване у 2020 р, демонструє певну динаміку українців від тотального домінування «цінностей виживання» до поширення впливу «цінностей розвитку», що також важливо враховувати як в теоретичних дослідженнях щодо українського інституціоналізму, так і в практичних кейсах розбудови українських інститутів.

Отже, автори статті наголошують на тому, що теоретико-методологічні особливості та структура досліджень неінституціоналізму виходять із двох загальних положень:

- важливість соціальних інститутів економіки;
- необхідність використання в дослідженнях суспільних та соціальних наук інструментів економічної теорії [2].

Зробимо акцент на тому, питання конвергенції методів соціальних та економічної наук вивчаються в Україні доволі давно. Провайдерами такого підходу є великі дослідницькі компанії, які мають досвід у питанні дослідження суспільства, як складної багато факторної системи. Ось деякі з них[9]: Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Київський міжнародного інституту соціології, дослідницька компанія «Active Group», дослідницька компанія «Социс», Українського інституту соціальних досліджень імені О.Яременка, Центр «Соціальний моніторинг», Соціологічна

група «Рейтинг», дослідницька компанія Центр Разумкова та багато інших компаній, що системно займаються дослідженнями соціальних настроїв, бажань (як трансформовану форму ідей та цінностей), а також різних інституцій починаючи з політичних та бізнес структур закінчуючи містечковими сполученнями різних сформованих соціальних структур.

Якщо обережно торкнутися недоліків сучасних вітчизняних наукових розвідок з неоінституціональної теорії, то виділимо два моменти. Перший: відсутність (за рідкісним винятком) емпіричної перевірки (верифікації) висунутих гіпотез, не високий рівень використання математичного апарату в аналізі виявлених дефектів. Другий: оскільки інституціональний напрям економічного аналізу в Україні перебуває в стадії становлення, то неминучі і «хвороби зростання» (мова йде про якість аналізу та висновків в роботах окремих науковців). На жаль, проявом певної слабкості праць вітчизняних авторів можна, зокрема, вважати той факт, що неоінституціональна економічна теорія для українських науковців не стала «економіксом інститутів», як характеризує її Т. Еггертссон [12].

Висновки

Навіть лаконічний аналіз джерельної бази за темою свідчить про те, що наразі неоінституційна теорія знаходиться на етапі стрімкого розвитку – і в Україні, і за її межами. Неоінституціоналізм є широким рухом у сучасній економічній та політичній науці, передбачаючи важливість інститутів для успішного функціонування сучасного політичного та економічного життя. Основною характерною особливістю неоінституціоналізму, порівняно зі «старим» інституціоналізмом, стає зміщення акцентів дослідників від формальних структур до аналізу інституційних полів та сукупності соціальних норм та цінностей - ідей, інтересів та соціальних інститутів. На нашу думку, для покращення розуміння неоконституціоналізму як методу та вдосконалення його дослідницького потенціалу потрібно розширювати спектр використання дослідницьких інструментів, серед яких медіаналіз, різного гатунку

соціологічні дослідження, аналіз психологічних форм впливу та взаємодії та інших форм впливу на індивідуумів та їх потреби.

Література

1. Мартос Б. Теорія кооперації: курс лекцій. Регонсбург; Берхтесгаден, 1947. 125 с.
2. Питерс Б. Политические институты: вчера и сегодня. Политическая наука: новые направления / под ред. Р. Гудина, Х-Д. Клингеманна; пер. с англ. яз. М. Гурвица, А. Демчук, Т.В. Якушева. Москва: Издательство «Вече», 1999. С. 218–234.
3. Berger, P., T. Luckmann. The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge. Garden City, New York: Doubleday, 1966. 125 p.
4. Чабанна М. Неоінституційний підхід до аналізу процесу прийняття політичних рішень. Проблеми методології. Політичний менеджмент. №2, 2010. 29-37.
5. March J. G., Olsen J. P. The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. American Political Science Review. 1983. Vol. 78. N 3. P. 734–749.
6. Marks, G. Structural policy in the European Community/ in A. Sbragia (ed.), Euro-politics: institutions and policy-making in the 'new' European Community. Washington: Brooking Institute, 1992. P. 191–224.
7. Immergut, E.H. The theoretical core of the new institutionalism. Politics and Society, 26, 1, 1998. P.5–24.
8. Дементьев В.В. Новый институционализм в Украине: основные направления та перспективы досліджень. 2007р. гл. 19. С. 365
9. Українська соціологічна платформа URL: <http://www.usp.biz.ua/>
10. Офіційна сторінка проєкту «Світове Дослідження Цінностей» URL:<http://www.worldvaluessurvey.org/>.
11. Офіційна сторінка проєкту «Дослідження Європейських Цінностей» URL:<http://www.europeanvaluesstudy.eu/>
12. Eggertsson T. Neoinstitutional Economics / The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law. - V. 2. - London: The Macmillan Press Limited, 1997. - P. 665.

References

1. Martos, B. (1947), Theory of cooperation: a course of lectures, Berchtesgaden, Regensburg, FRG.
2. Peters, B. (1999), Politicheskiye instituty: vchera i segodnya. Politicheskaya nauka: novyye napravleniya [Political institutions: yesterday and today. Political science: new directions], Veche Publishing House, Moscow, , pp. 218–234.
3. Berger, P. and Luckmann, T. (1966), The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge. Garden City, Doubleday, New York, USA.
4. Chabanna, M. (2010), “Neo-institutional research before analyzing the process of making political decisions. Problems of methodology”, Political management, vol. 2, pp. 29-37.
5. March, J. G. and Olsen, J. P. (1983), “The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life”, American Political Science Review, Vol. 78, no. 3, pp. 734–749.
6. Marks, G. (1992), “Structural policy in the European Community”, Euro-politics: institutions and policy-making in the ‘new’ European Community, Brooking Institute, Washington, pp. 191–224.
7. Immergut, E.H. (1998), “The theoretical core of the new institutionalism”, Politics and Society, vol. 26, no. 1, pp.5–24.
8. Dementiev, V. V. (2007), “New institutionalism in Ukraine: main directions and perspectives of research”, History of the People’s State and Economic Thoughts of Ukraine, available at: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/9373> (Accessed 10 Aug 2022).
9. Ukrainian sociological platform (2022), available at: <http://www.usp.biz.ua/> (Accessed 10 Aug 2022).
10. World Values Survey (2022), available at: <http://www.worldvaluessurvey.org/> (Accessed 10 Aug 2022).
11. European Values Study (2022), available at: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/> (Accessed 10 Aug 2022).
12. Eggertsson, T. (1997), “Neoinstitutional Economics”, The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law, vol. 2, The Macmillan Press Limited, London, UK.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2022 р.